

Devletin Kökenine Dair Teorilerde Artı Ürünün Yeri

Sedat ERÇİN¹

Özet

Günümüzde neredeyse hayatın her alanına müdahale edip düzenleyen ancak insanlık tarihi içindeki yeri görece çok kısa olan devletin ortaya çıkışına dair çeşitli yazarlarca farklı teoriler ortaya atılmıştır. Örneğin bu teorilerden biri, merkezine göçebe-yerleşik halklar çatışmasını alırken diğer bir teori sulamaya ilişkin tekniklerin geliştirilmesini devletin ortaya çıkışının kökenine koyar. Devletin kökenine dair teorilerin birbirinden çok farklı nedenlere dayanmasına rağmen hepsinin ortak yönlerinden biri, devletli toplumun esas niteliklerinden biri olan yönetici-yönetilen ayrımını destekleyebilecek bir artı ürün üretiminin elde edilmesidir. Zira üretim faaliyetlerine kısmi katılan veya hiç katılmayan yönetici tabakanın geçimi ve devlet aygıtının idame ettirilebilmesi bu artı ürüne bağlıdır. Yönetilen tabakanın yönetici tabakaya yönelik en önemli yükümlülüklerinden biri olan vergi yükümlülüğü de temelde elde edilen bu artı ürün ile yerine getirilir. Bu nedenle devletin ortaya çıkışına dair teorilerde artı ürünün oynadığı rolün ortaya konulması, artı ürün üretiminin devletten önce mümkün olup olmadığı, devlet yapılanmasına yol açmadan da artı ürünün üretilip üretilmeyeceği gibi sorular tebliğin temel konularını oluşturur. Devletin kökenine dair belli başlı teorilerden kısaca söz edildikten sonra artı ürünün bu teoriler içindeki yeri, devletin ortaya çıkışı ile artı ürün ilişkisinin

niteliği ve artı ürünün zorunlu olarak devlet oluşumuna yol açıp açmayacağına ilişkin değerlendirme ile hukukun bu bağlamdaki rolü tebliğin çerçevesini oluşturur.

Anahtar Kelimeler: devlet teorisi, devletin kökeni, artı ürün, erken devlet, tabakalaşma

Devlet Nedir?

Tebliğe başlarken burada kullandığım temel kavramlara ilişkin bir tanım yapmam gerekiyor. Zira bu kavramlar kullanıldıkları bağlamlara göre oldukça farklı anlamlara gelebilir. Bu kavramlardan birincisi devlet. Bu sözcük yani devlet, Sümer şehir devletlerinden günümüzdeki modern devletlere kadar çok geniş çapta siyasi yapılar için kullanılmaktadır. Ancak ben burada söz konusu genişlikte bir devlet tanımından ziyade devletin doğum aşamasına tekabül eden erken devlet kavramsallaştırmasına başvuracağım ve bu tebliğ özelinde devlet sözcüğü ile kastedeceğim şey erken devletler olacaktır.

¹ Dr, Avukat, E-posta: sedatercin@gmail.com

Erken Devlet Tanımı

Peki nedir bu erken devlet? Peter Skalnik ve Henri Claessen'in birçok bilim insanıyla birlikte dünyanın çeşitli kültür çevrelerinden geniş bir örneklemi temele alarak yürüttükleri çalışma neticesinde ulaştıkları tanıma² göre erken devlet:

“ karmaşık ve en az iki temel tabakaya ya da yeni yetme iki toplumsal sınıfa bölünmüş toplumda, aralarındaki ilişkileri, birisinin siyasal tahakkümünün, ötekisinin vergi-haraç yükümlülüklerinin nitelediği, temelde karşılıklılık ilkesine dayanan bir ortak ideoloji ile yasallık kazandırılan bir yönetenler bir de yönetilenler sınıfına bölünmüş tabakalı bir toplumda, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi için oluşmuş, merkezileşmiş bir sosyopolitik örgüttür.”

Bu tanımın temel unsurlarına dikkat edecek olursak;

1. en azından iki temel tabakanın var olduğunu,
2. bunların arasındaki ilişkinin tahakküm, tabiiyet ve vergi haraç ilişkisi olduğunu,
3. karşılıklılık ilkesine dayanan ortak bir ideolojinin olduğunu ve meşruiyeti bu ideolojinin sağladığını,

4. merkezileşmiş olduğunu görüyoruz.

Erken devlet, devlet yapılanmasının tabiri caizse bebeklik aşamasına tekabül eder. Dolayısıyla modern devletler veya daha öncesindeki monarşiler ile karşılaştırıldığında kurumsallaşma açısından karmaşıklık seviyesi çok daha azdır. Erken devletler de kendi içinde emekleme aşamasında, tipik erken devlet ve gelişmiş devlete geçiş aşamasında erken devlet olarak üç ayrı tipe ayrılabilir.³ Bu ayrım erken devletin kurumsallaşma derecesine göre yapılmıştır. Buna göre, emekleme aşamasında bir erken devlet henüz yeni ortaya çıkmış, bürokratik olarak oldukça temel bir kurumsallaşma seviyesinde olan ve ifadedeki tabire atıfla bebeklik aşamasında bir erken devlet için kullanılır. Emekleme aşamasındaki erken devletlerde gözlemlenen unsurlar; ticaret ve pazarların sınırlı öneme sahip olması, resmî görevlerin daha çok kalıtsallığa dayanması, toprak üzerinde özel mülkiyet istisnai olarak görülürken ortaklaşa mülkiyetin baskın olması, görevlilerin hizmetlerinin karşılığı olarak çeşitli mallar verilerek ödüllendirilmesi, yargısal sistemin kodifiye edilmiş bir suç ve cezaya dair normlar külliyatına sahip olmaması, vergilerin zorunlu hediyeler ve devlet için ara sıra zorunlu çalışma yükümlülüklerinden teşekkül etmesidir.⁴ Bu tip, erken

2 Henri J. M. CLAESSEN, Peter SKALNİK, *Erken Devlet*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s. 305.

3 CLAESSEN, SKALNİK, 1993, s. 32.

4 Henri J. M. CLAESSEN, “On Early States – Structures, Development and Fall”, *Social Evolution & History*, Uchitel Publishing, Vol. 9, No. 1, March 2010, s. 3-51, s. 12.

devletlerin şeffiklere en yakın türüdür ve bazı yazarlarca bunlar şeffik olarak adlandırılır.⁵

Tipik erken devletler ise ticaret ve pazarların yerel üstü seviyede geliştiği, kalıtsal görevlerin atama usulü ile dengelendiği, toprak üzerinde özel mülkiyetin hala sınırlı olduğu ancak devlet mülkiyetinin tedricen artış gösterdiği, ödül ya da yevmiye karşılığı çalışan görevlilerin yanı sıra maaşlı görevlilerin de görüldüğü, yasaların ve cezaların kodifikasyonunun başlangıç aşamasında olduğu, hem mal hem de hizmet şeklinde ödenen düzenli vergilerin görülmeye başlandığı devletlerdir.⁶

Geçiş aşamasında erken devletlerde ticaret ve pazarlar büyük önem kazanır, atama ile gelen ve maaşlı görevliler baskın hale gelir, toprak üzerinde özel mülkiyetin önemi artar ve yönetim aygıtı görece bağımsız bir siyasi güç olmaya doğru ilerler, yasaların ve cezaların kodifikasyonu tamamlanır ve yargının idaresi atanmış uzman yargıçlara tevdi edilir, vergilendirme sistemi oldukça gelişmiş bir hale bürünür.⁷

Yine bir başka sınıflandırma türü, erken devletin ortaya çıkış biçimine bağlı olarak birincil erken devlet ve ikincil erken devlet olabilir.⁸ Bunlardan birincisinde erken devlet toplumun kendi iç dinamikleri ile ortaya çıkarken ikinci tipteki devletler komşu bir devletin baskısıyla veya ona karşı koyabilmek amacıyla yani dış dinamikler ile ortaya çıkar. Bunu şimdilik burada bırakıp artı ürünün ne demek olduğuna geçelim.

Artı Ürün Nedir?

Genel olarak artı ürün veya İngilizce ifadesiyle *surplus*, bir toplumda geçim faaliyeti için gerekli olanın yani ihtiyacın üstünde üretilen ürünlerdir. Ancak bunu tarımsal veya hayvansal ürünlerden ibaret düşünmemek gerekir, örneğin artı emek de bu kapsamda düşünülmelidir. Dolayısıyla bir toplumun artı ürün üretme kapasitesine sahip olması tabakalaşma ihtimalini de ortaya çıkarır. Artı ürün üzerine söylenecek çok söz olsa da konuyu bu tebliğin sınırları kapsamında yani erken devletin kurulması özelindeki rolü ile sınırlı tutacağım.

5 Nikolay N. KRADİN, "Early State Theory and the Evolution of Pastoral Nomads", *Social Evolution & History*, Uchitel Publishing, Vol. 7, No. 1, March 2008, s. 107-130. s. 113-114.

6 CLAESSEN, 2010, s. 12.

7 CLAESSEN, 2010, s. 12.

8 Morton Herbert FRIED, *The Evolution of Political Society: An Essay in Political Anthropology*, Random House, New York 1967, s. 231-235.

Başlangıç toplumlarını (yani ilkel toplumları, bu ifadeyi tıpkı Cemal Bali Akal gibi⁹ yerleşik pejoratif anlamı nedeniyle tercih etmiyorum) geçim biçimine göre avcı toplayıcı olan obalar ve hayvancılığı da içerecek genişlikte tarımsal faaliyet ile ilgilenen kabileler olarak ikiye ayırabiliriz. Avcı toplayıcı yaşam biçimi, yapısı gereği artı ürün üretimine çok açık değildir. Bu toplumlarda geleneksel bir iş bölümü vardır. Topluluğun bir bölümü, genelde yetişkin erkekler, avcılık faaliyeti ile kadınlar da doğada bulunan yemiş, kök ve meyveleri toplayarak günlük besin ihtiyaçlarını giderir. Bu yaşam biçiminde yaşanılan coğrafyaya göre bazen çok uzun sürelerde çok az miktarda besin elde edilebilir. Yine genellikle birlikte yürütülen avcılık faaliyetinde avlanan hayvanlar topluluk üyeleri arasında paylaşılır. Bu tür toplumlar karşılıklılık ilkesine dayalı ve birbirine bağımlı topluluklardır. Besin kaynakları üzerinde özel mülkiyet anlayışı yoktur. Besin saklama tekniklerinden de yoksun olan bu topluluklar bugün elde ettiklerine yarın muhtaç olabileceklerini bildiklerinden var olan besinleri paylaşır.

Kabileler de ister hayvancılık ister tarım ile uğraşsınlar, kol gücüne dayalı üretim yapar; sulama ve benzeri teknikleri genelde çok fazla kullanmazlar. Ancak bu topluluklar üretim faaliyeti-

tine başladıkları için artı ürün üretme kapasitesini de en azından potansiyel olarak bünyelerinde taşır. İnsanlık tarihinde buna ihtiyaç duymadan binlerce yıl boyunca sadece ihtiyaçları kadar üretim yapan çok sayıda başlangıç toplumu örneği vardır.

Devletin Kökenine Dair Teoriler

O halde insanlık tarihindeki yeri görece çok yeni olan bu örgütün ortaya çıkış nedeni ne olabilir? Yaklaşık 2 milyon yıl boyunca başlangıç toplumları halinde yaşayan insanların tarihin belli bir kesitinden sonra devletler halinde yaşamalarına yol açan şeyler ne olabilir?

Devletin kökenine dair teorilerin bir kısmı çatışma teorileridir. İbn Haldun, göçebe çoban topluluklarının (bedevi) yerleşik tarımcıları (hadari) kalıcı bir şekilde fethetmesiyle devletin kurulduğunu öne sürer. Bedevi yaşam biçiminde toplumsal üretim, yaşamın idame ettirilmesi için gerekli olan şeylerin üretimi ile sınırlıdır. Bu insanlar temel ihtiyaçların ötesinde zenginlik elde etmeye başladıklarında yerleşik yaşama yönelirler. Lester Frank Ward, Albion W. Small, Ludwig Gumplowicz ve Franz Oppenheimer çatışma teorisi ekolündendir. Oppenheimer'ın fetih teorisine göre yerleşik tarımcıların üretim kapasitesinin gö-

9 Cemal Bali AKAL, *Yasa ve Kılıç*, Afa Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul Eylül 1991, s. 86.

çebe hayvancılarının kendilerini fethetmesi ile birleşmesi neticesinde devlet ortaya çıkar. Temel amaç da fethedilenlerin yenilen halkları ekonomik olarak sömürmesidir. Robert Carneiro, bu teorisinin Amerika'daki devlet oluşumunu açıklamadığını söyler. Yine eski dünyada da göçebe hayvancılığın devletlerin ortaya çıkışından sonra yapılmaya başladığını ekler. Elman Service fetih teorilerini eleştirir ve bunların tabakalaşmanın kökeni değil halihazırda meydana gelmiş olan tabakalaşmanın sonucu olduğunu söyler.

Örneğin, Carneiro'nun teorisine bakılacak olursa Carneiro devlet derken ülkesi içinde birçok topluluk barındıran, vergi toplama ve angarya yüklemeye gücüne sahip olan, yasa yapma uygulayan merkezi hükümetlere sahip özerk siyasi birimleri ifade ettiğini belirtir. Yazar, diğer teorileri eleştirirken gönüllülük teorisinin temel önermelerinden biri olan tarımsal üretimin sonucundaki artı ürünün otomatik olarak oluşmadığını söyler. Devletin oluşumu için gerekli koşulların arasında savaşın yer aldığını ve bilinen bütün kültür bölgelerindeki devlet oluşumunda savaşın varlığına dair arkeolojik kanıtların var olduğunu öne sürer.¹⁰

Bu teorisinin ana hatlarından birini çevresel sınırlama koşulları oluşturur.

Carneiro, yükseklik, sıcaklık ve benzeri birçok yönden birbirinden ayrılan birtakım bölgeleri dikkate alır ve bunların hepsinin ortak yönünün sınırlanmış tarımsal alanlar olduğunu ileri sürer. Çevresel sınırlamaya tabi olmayan Amazon bölgesini karşı örnek olarak merkeze alır ve burada tarımsal üretim ve savaşın görülmesine rağmen devletin meydana çıkmadığını hatırlatır.

Ancak sınırlama teorisini sadece çevresel doğal faktörlerle değil kaynak yoğunlaşması ve toplumsal sınırlama ile de açıklar. Dolayısıyla çevresel sınırlamanın süreci başlatan değil hızlandıran faktör olduğunu 40 yıl sonra yazdığı makalede açıklığa kavuşturur.¹¹ Bunu da bir düdüklü tencere benzetmesi ile yapar. Sürecin temel bileşeni olarak da zorlamayı yani savaş gösterir. Ancak burada önceki kuramına bir ekleme yapar ve şeffiklerin kurulmasında etkili olan unsurun sürekli savaş durumunda edindiği yetkileri ve takipçileri kalıcı hale getiren savaş liderleri olduğunu söyleyerek iradeci bir yaklaşım sergiler. Carneiro'nun tezinde bu noktaya nedense tam olarak dikkat çekilmiyor ama bu teorisinin rasyonel sonucu, fethedilenlerle birlikte nüfusun geçimi için artı ürün üretiminin artırılması gerekliliğidir.

10 Robert L. CARNEIRO, "A Theory of the Origin of the State", *Science*, vol. 169, 1970, s. 733-738.

11 Robert L. CARNEIRO, "The Circumscription Theory: A Clarification, Amplification and Reformulation", *Social Evolution & History*, Vol. 11 No. 2, September 2012, s. 5-30.

Karl Wittfogel'in hidrolik hipotezi- ne göre dünyanın belirli kurak ve yarı kurak bölgelerinde yaşayan tarımcı köylerin tek başlarına küçük çaplı sulama yapmanın yerine birleşerek geniş çapta sulama organizasyonu oluşturacak bir siyasi birimi kurmayı daha rasyonel bulduğu söylenir. Hidrolik sistemi kullanan ve burada çalışan insan gücünü kontrol eden grubun toplumun geçim kaynakları üzerinde çok büyük bir denetim gücüne sahip olacağı belirtilir. Burada da tarımsal üretimin başlaması ve sulama sistemleri ile bu üretimin artırılması dolayısıyla da artı ürüne erişilmesi süreci söz konusudur.¹² Carneiro, Wittfogel'in teorisine örnek olarak gösterdiği Mezopotamya, Meksika ve Çin'deki arkeolojik çalışmaların devletlerin büyük çaplı sulama sistemlerinden çok önce var olduğunu ortaya koyduğunu belirtir.

Marksistlerin temel teorisi, kullanım için üretimin yerine geçen mübadele için üretim ekonomisinin doğurduğu sınıf sistemi neticesinde devletin ortaya çıktığıdır. Üreticiler arasındaki farklar, şans ve benzeri kimi faktörler bazı kişilerin zenginleşmesine ve bu kişilerin nihayetinde üretim araçları üzerinde kontrolü sağlamasına yol açmıştır. Service bu teoriye karşılık, antropolojik bulguların bize erken devletlerde ve şefliklerde tabakalaşmanın siyasi gruplar yani yönetici ve

yönetilen arasında olduğunu; mülkiyet grupları arasında olmadığını gösterdiğini söyler.

Artı Ürün Üretimine Yol Açan Etmenler ve Gerekli Şartlar

Artı ürün üretimi için her şeyden önce ihtiyaçtan fazlasını üretebilme kapasitesine sahip olmak gerekir. Bunun için de gerekli çevresel şartların yanı sıra artı ürün üretimine dair bilginin de var olması elzemdir. Çiftçilik, bahçecilik ve hayvancılık ile insanlar ihtiyaçlarından daha fazla üretme kapasitesine erişmişlerdir. Peki artı ürün üretimi muhakkak devlet oluşumuna yol açar mı? Hayır, bunun böyle olmadığını söyleyebiliriz. Zira erken devlet ve tabakalaşmamış başlangıç toplumu arasında tabakalı başlangıç toplumlarının yani şefliklerin var olduğu görülüyor. Bunlar erken devlet olarak adlandırılacak kurumsallık seviyesine ve ideolojik değişime sahip olmayan toplum tipleridir. Şeflikleri erken devletten ayırt eden şeyin ise Ronald Cohen'e atıfla bölünmeyi önleme kapasitesine sahip olmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu kapasiteyi, toplumun daha doğrusu siyasi iktidarın daha küçük bölümlere bölünmesini engelleyecek bazı kurumlara veya ideolojiye sahip olmak olarak düşünebiliriz. Bunu mutlak bir engelleme yeteneği olarak değil en azından teorik olarak bu yön-

12 Karl WITTFOGEL, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, Yale University Press, Sixth Printing, Massachusetts March 1967, s, 11-72.

de bir eğilimi bulundurmak olarak ele almak gerekir.

Artı Ürünün Devlet Oluşumuna Yol Açmadığı Örnekler

Kimi başlangıç toplumlarında artı ürüne yol açacak istisnai çevresel şartlar veyahut zaman zaman görülen üretim fazlalıklarına rağmen, tabakalı toplum yapısının devlet aşamasına erişmediği görülmektedir. Artı ürün üretimi tabakalı toplum yapısına yol açar; ancak bunun her zaman devlet yapılanması ile sonuçlanmadığını söylemek gerekir. Bu mutlak bir evrimsel çizgi şeklinde anlaşılmalıdır. Yani artı ürüne sahip toplumların eninde sonunda şeffikten devlete geçmesi gibi bir zorunluluk yoktur. Örneğin, Kuzey Amerika'daki Kwakiutl halkı buna iyi bir örnektir. Bu halkın yaşadığı Kuzeybatı Amerika coğrafyası diğer su ürünleri açısından çok zengin olmasının yanı sıra somon balıklarının üremek üzere göç ettiği nehirleri de içerir. Bu nehirlerde akış yönünün tersine göç eden somon balıkları bu zamanlarda çok az eforla çok fazla balığın avlanabilmesine imkân verir. Burada elde edilen balıklar söz konusu halkın o anki ihtiyacından çok daha fazlasını elde etmesine yol açar. Dolayısıyla temelde avcı toplayıcı bir geçim biçimine sahip olan bu halk, söz konusu istisnai coğrafi şartlar neticesinde ta-

bakalı toplum yapısına sahip olmuştur ve şeffik toplumdur. Bu halkın söz konusu avcılık faaliyetinden elde ettiği artı ürün potlaç denilen bir nevi yeniden dağıtım mekanizmasını geliştirmesine yol açmıştır. Bu mekanizma şefflere ödenen vergisel yükümlülüklerin bir kısmının adeta bir onur yarışı şeklinde ve karşısındakinin muhakkak daha fazlasını içerecek bir ziyafet ve mal yok etme şeklinde tezahür eder. Diğer bir kısmı da şefin yardımcılara ve çeşitli uzmanlara ödeme yapmada yani yönetici tabakayı idame ettirmede kullanılır. Bu toplumda artı ürünün tahvil edildiği asıl değer saygınlıktır ve biriktirmeye yönelik güçlü bir negatif algı vardır. Kwakiutl toplumunda söz konusu artı ürünün yanı sıra bazı manevi değerleri de içeren şeyler ortak mülkiyetin konusudur ve kullanıcısı şeftir.¹³

Yine kısmen Şayen örneğinden burada bahsedebiliriz. Şayen toplumu normalde avcı toplayıcı obalardan oluşur ve kış sezonunda klasik bir tabakalaşmamış toplum yapısındadır. Ancak yaz aylarında sürüler halinde dolaşan bufaloları avlamak için bir araya gelirler ve farklı bir toplumsal yapı sergilerler. Oldukça detaylı görev sürelerine ve görev tanımlarına sahip bir tür reisler konseyi ve av polisliği görevi gören askeri birlikler oluştururlar. Ancak bu yapılar, kalıcı değildir ve av

13 Sedat ERÇİN, *Yargının Kökleri: Başlangıç Toplumlarında ve Erken Devlette Yargının Biçimlenişi*, Zoe Kitap, İstanbul 2022, s. 121-131.

sezonu biter bitmez eski hale dönerler. Burada avda elde edilen ürün topluluklar arasında paylaştırılır ve kalıcı bir tabakalaşmaya yol açmaz.¹⁴

Filipinlerde yaşayan Ifugao toplumunda da kalıcı tabakalaşmaya yol açmayan bir sistemi görüyoruz. Burada daha büyük pirinç tarlalarına sahip olup ailesinin tüketebileceğinden fazlasını üretebilen kişiler *kadanyang* denilen en üst dereceli saygınlık statüsüne sahip olurlar ve bu statüyü almalarının yolu da ürettikleri artı ürünü ziyafetler yoluyla topluma yeniden dağıtmaktır.¹⁵

Bütün bu örnekler, bir toplumun artı ürün üretme kapasitesine sahip olduğunda otomatik olarak devletleşme şeklinde bir sürece evrilmediğini, bunun için başka etmenlerin de gerektiğini gösterir. Artı ürün üretimi devleti doğuran bir unsur olmasa da devletin doğumu için muhakkak gerekli bir unsurdur. Dolayısıyla devletin doğuşu nedeninden ziyade devletin doğuşu için gerekli bir koşul olarak düşünülmelidir.

Artı Ürün Özel Mülkiyet İlişkisi

Başlangıç toplumlarında özel mülkiyet anlayışı günümüzdeki anlamından biraz daha farklı bir bağlama sahiptir. Oba tipi topluluklarda özel

mülkiyet olarak ifade edebileceğimiz şey oldukça sınırlı bir biçimde kendini gösterir ve genellikle takı, silah ve benzeri kişisel birkaç aletten öteye gitmez. Bunlar üzerinde kişilerin tasarrufu da oldukça sınırlıdır. Çoğu zaman diğer topluluk üyelerinin bunları alması ve kullanması hiçbir sorun doğurmaz. Dolayısıyla tabakalaşmamış toplum tiplerinde geçim kaynakları üzerinde, kapsamı ve türü toplumdan topluma değişiklik gösterse de, ortak mülkiyet anlayışının yaygın olduğu görülür. Aile veya hısımlık grupları ve topluluklar av alanları, yemiş sahalaları, su kaynakları gibi bölgeler üzerinde kontrol sağlar.

Artı ürün üretimine geçilmesi ile tabakalı toplum yapısının eş zamanlı olarak ortaya çıktığını ancak özel mülkiyet anlayışının kurumsallaşmasının ise zaman aldığını söylemek mümkündür. Elde edilen artı ürünün her toplumda değişiklik gösterebilen yeniden dağıtım mekanizmaları ile topluluk içinde veya topluluklar arası ticari ilişkiler şeklinde bölüştürüldüğünü ancak bu mekanizmaların kontrolünü elinde bulunduran şeflerin bu konularını saygınlık ve siyasi güce tahvil ettiklerini görürüz. Bu kademeli ve yavaş işleyen sürecin bazı toplumlar için bir noktada üretim kaynakları üzerinde kurumsal kontrolün arttırılmasına ve

14 ERÇİN, 2022, s. 110-119.

15 ERÇİN, 2022, s. 103-110.

buna koşturarak da erken devletin ve özel mülkiyetin gelişmesine yol açtığı anlaşılmaktadır.

Antropolojik verilere baktığımızda, artı ürünü ortaya çıkaran temel geçim faaliyetleri bağlamında özel mülkiyetin erken devlette dahi kademeli olarak ve süreç içerisinde ortaya çıktığını görüyoruz. Sümerler, Mısır, Çin, Hawaii, Ankole gibi ilksel erken devlet örneklerinde ilk olarak ortaklaşa veya aile mülkiyeti diyebileceğimiz formlar ön plandadır. Zamanla yöneticilerin mülkiyet bağlamında güç kazandığı saptanabilir. Dolayısıyla üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin gelişiminin erken devletin gelişmesi ile paralel bir şekilde olduğunu söyleyebiliriz.

Hukukun Bu Bağlamdaki Rolü

Hukuk, tek bir tanıma sahip değildir. Her toplumun hukuku kendi bağlamında tanımlanabilir. Dolayısıyla bunların hepsini içine alacak hukukîlik çerçevesi üzerinden konuşmak daha isabetli olacaktır. Başlangıç toplumu hukukîliği, sosyallikten kolay kolay ayırtılamaz. Tabakalaşmamış başlangıç toplumlarındaki hukukîlik görünümü genellikle topluluğa karşı suçlar olarak nitelendirilebileceğimiz birtakım suçlarda kendisini daha net gösterir. Tabakalaşmamış başlangıç toplumlarında hukukîlik, toplumun en temel kurucu yasalarına aykırılığa ya da toplumsal yaşamın devamını tehdit eden durumlarda açığa çıkar ve

aykırılığı ya da tehdidi, siyasi otorite niteliğini üstlenen görece eşitlikçi karar alma mekanizmaları aracılığıyla bertaraf etmeye çalışır. Dolayısıyla bu çok sınırlı alan dışındaki uyuşmazlıklar genelde taraflar arasında ya karşılıklı tavizler ile ya da bir hakem yahut arabulucu aracılığıyla çözümlenir. Çözülemeyen uyuşmazlıklarda ise genelde kan davasına dönüşen kısas yoluyla giderim elde edilmeye çalışılır; bu çatışmalar uzayıp toplumsal yaşamın devamını tehdit eder hale geldiğinde ise yukarıda bahsedilen sınırlı alan içine girilir ve hukuk devreye girer.

Toplumda tabakalaşma görüldüğünde topluluğa karşı olarak sınıflandırdığımız bu suçlara yönetici tabakaya yönelik birtakım suçların da eklendiğini görürüz. Artık bir anlamıyla kutusallaşan ve kurucu yasa haline gelen yönetici tabakanın konumunu tehdit eden durumlar da yukarıda bahsedilen suçlar haline gelir ve bunların bertaraf edilip toplumsal düzenin devam ettirilmesi elzem hale gelir.

Erken devlet aşamasında ise artık yöneticiye karşı suçların bu bağlamda oldukça ön plana çıktığı ve yöneticinin üretim araçları üzerindeki kontrolünün de hukuk eliyle sağlaştırdığı, kurumsal yargı mekanizmalarının oluşturulduğu anlaşılır. Özel mülkiyet geliştiği de buna dair hukukî kuralların ve koruma-yargılama mekanizmalarının da ortaya çıktığı söylenebilir. Şeffikler ve sonrasına gelen erken devlette

yani tabakalı toplumda yöneticinin veyahut daha geniş anlamıyla yönetici tabakanın üretim araçları üzerindeki kontrolü ve artı ürünün dağıtım mekanizmasındaki rolü kutsallaşır ve siyasi iktidarın ideolojisi haline gelir. Bu ideoloji, toplumun kurucu yasası şekline büründüğünden buna karşı olabilecek herhangi bir hareket de toplumsal dengeli veya düzeni bozacağından hukuk sahasına girer. Artık görece kurumsallaşmış olan ve yönetici tabakanın iradi müdahalelerine açık hale gelen hukuk ve yargı mekanizmaları da bu bağlamda görevini yerine getirir. Artı ürünün üretilmesi ve yeniden dağıtılması sözü edilen bu yapıyı karşılıklı olarak idame ettirir.

Sonuç

Bütün bu bahsettiklerimi çok genel bir şekilde özetlemem gerekirse: Devletin ortaya çıkışına dair çeşitli teoriler vardır. Bunların hepsi teoridir; zira erken devleti her coğrafyada ortaya çıkaran şeyin ne olduğuna dair kesin bir bilimsel saptama yapılmamıştır. Ancak artı ürün üretimi devletin ortaya çıkması için gerekli koşullardan biridir. Zira artı ürün olmadan tabakalaşma görülmez. Dolayısıyla da yönetici tabakayı idame ettirecek bir artı ürün muhakkak gereklidir. Artı ürün üzerindeki kontrol, yönetici tabakanın kurumsallaşmasına yol açar ve bu da hukukî veçheden de benzer şekilde takip edilebilir. Elde edilen artı ürünün yeniden dağıtılmasına dair mekaniz-

malar, özel mülkiyet ile birlikte bunları korumaya dair kurallar hukuk içinde yer almaya başlar.

KAYNAKÇA

- AKAL, Cemal Bali, Yasa ve Kılıç, Afa Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul Eylül 1991.
- CARNEIRO, Robert L., “A Theory of the Origin of the State”, *Science*, vol. 169, 1970, s. 733-738.
- CARNEIRO, Robert L., “The Circumscription Theory: A Clarification, Amplification, and Reformulation”, *Social Evolution & History*, Vol. 11 No. 2, September 2012, s. 5–30.
- CLAESSEN, Henri J. M., SKALNIK, Peter, Erken Devlet (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1993.
- CLAESSEN, Henri J. M., “On Early States – Structures, Development and Fall”, *Social Evolution & History*, Uchitel Publishing, Vol. 9, No. 1, March 2010, s. 3-51.
- ERÇİN, Sedat, Yargının Kökleri: Başlangıç Toplumlarında ve Erken Devlette Yargının Biçimlenişi, Zoe Kitap, İstanbul 2022.
- FRIED, Morton Herbert, The Evolution of Political Society: An Essay in Political Anthropology, Random House, New York 1967.
- KRADİN, Nikolay N., “Early State Theory and the Evolution of Pastoral Nomads”, *Social Evolution & History*, Uchitel Publishing, Vol. 7, No. 1, March 2008, s. 107-130.
- WITTFOGEL, Karl, Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power, Yale University Press, Sixth Printing, Massachusetts March 1967.